

УДК 373.5.091:91

П. Щербань,
методист лабораторії методичного забезпечення,
комунальний заклад «Житомирський обласний
інституту післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради
<https://orcid.org/0009-0005-4698-4935>
e-mail: p_sch@ukr.net

Подолання освітніх втрат і освітніх розривів під час вивчення географії

Анотація. Освітні втрати складаються із навчальних втрат і навчальних розривів. Начальні втрати характеризуються будь-якими втратами знань, умінь, навичок та уповільненням чи перериванням академічного прогресу через паузи у навчанні конкретного учня/учениці. Навчальні розриви визначаються значною та стійкою різницею у досягненнях між різними групами (категоріями) учнів. Їх подолання є основним завданням для вчителя під час вивчення географії.

Ключові слова: освітні втрати, освітні розриви, навчальні втрати, навчальні розриви, прогалини у навчанні, Нова українська школа, діагностика, компетентісно-діяльнісний підхід, рефлексивна педагогіка, формувальне оцінювання.

P. Shcherban,
Methodologist of the Methodical Support Laboratory,
Municipal Institution «Zhytomyr Regional In-Service
Teacher Training Institute» of Zhytomyr Regional Council
orcid <https://orcid.org/0009-0005-4698-4935>
e-mail: p_sch@ukr.net

Overcoming educational losses and educational gaps during the study of geography

Abstract. Educational losses consist of educational losses and educational gaps. Initial losses are characterized by any loss of knowledge, abilities, skills and slowing or interruption of academic progress due to pauses in the education of a particular student. Educational gaps are determined by a significant and persistent difference in achievements between different groups (categories) of students. Overcoming them is the main task for the teacher when studying geography.

Keywords: educational losses, educational gaps, educational losses, educational gaps, learning gaps, New Ukrainian school, diagnosis, competence-activity approach, reflective pedagogy, formative assessment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах повномасштабної війни учні мають обмежений доступ до освітнього процесу через підвищену тривожність, повітряні тривоги, постійні переїзди, що знижує мотивацію до пізнавальних процесів. Така складна ситуація в країні спричинила значні освітні втрати. Допомогти діагностувати, подолати їх та підтримати кожного учня/ученицю є сьогодні важливим завданням для вчителя.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Освітні втрати та розриви є однією із найактуальніших проблем сучасної освіти. Міністерство освіти і науки України спільно із ЮНІСЕФ (Міжнародний фонд ООН, що турбується захистом прав та інтересів дітей) детально проаналізували освітні втрати та розриви, що пов'язані із коронавірусною інфекцією COVID-19 та повномасштабною війною. Результатом спільної роботи були підготовлені матеріали «Принципи організації програм з надолуження освітніх втрат». Вони є вичерпними та відповідають сучасній ситуації в Україні. Ці принципи були розроблені з метою об'єднання всіх суб'єктів, причетних до освіти, щоб вони могли створити умови для компенсації освітніх втрат і допомогти учням, які мають прогалини у навчанні, надолужити пропущене та продовжити навчання.

Державна служба якості освіти України (ДСЯО) підготувала методичні рекомендації «Як компенсувати освітні втрати». У них акцентується увага на тому, що втрати в освітньому процесі – це зміна форми здобуття освіти, переведення закладів з очного на дистанційне та змішане навчання, нестабільні умови організації освітнього процесу (повітряні тривоги, відключення електроенергії, перебої з інтернетом) вплинули на результати навчання учнів/учениць.

Мета статті: проаналізувати сучасні дослідження освітніх втрат та освітніх розривів під час вивчення географії та розробити рекомендації щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. У неймовірно складних умовах, у яких перебуває сьогодні освіта України, в науковій та методичній літературі з'явилися терміни-новотвори: «освітні втрати», «освітні розриви», «втрати в навчанні», «прогалини в навчанні». Це свідчить, що проблеми в освіті наростають, а зниження успішності учнів продовжується. Аналізуючи напрацювання зарубіжних та українських дослідників даної проблеми, можна прийти до висновку, що ці матеріали не тільки висвітлюють причини та наслідки освітніх втрат, але й окреслюють коло потенційних заходів, що можуть послабити негативні тенденції у вітчизняній освіті, зокрема на рівні загальної середньої освіти.

Ось деякі висновки з ключових напрямків досліджень:

- визначення та вимірювання освітніх втрат та розривів (розроблена методологія для визначення та вимірювання втрат, що дозволяє краще зрозуміти проблеми та відстежувати прогрес у їх вирішенні);
- вивчення причин, розробка та оцінка стратегій їх подолання (програми з надолуження втраченого, план додаткових занять тощо);

– використання технологій для подолання освітніх втрат і освітніх розривів (цифрові технології, адаптивне навчання, диференційовані завдання) [1].

Важливим етапом даного процесу є діагностика результатів навчальних досягнень учнів. Щоб дослідити, чи було досягнуто прогнозованого результату, необхідно розробити якісний діагностичний інструмент, орієнтований на вимірювання конкретних показників (наприклад, відповідність результатів навчання вимогам державного стандарту, навчальної програми). Недоотримання балів за підсумками тестування може свідчити про навчальні втрати. Тут можна отримати інформацію, з яких тем в учнів найбільші втрати. Цей контент доцільно називати таким поняттям, як «прогалини у навчанні». Надалі на надолуженні цих прогалин необхідно зосередити головну увагу.

Тож, щоб мати уявлення про успішність на різних рівнях освіти й мати змогу вимірювати навчальні втрати та навчальний поступ (прогрес), потрібно розробити цілісну систему освітніх вимірювань із використанням стандартизованих інструментів. Такі вимірювання повинні проводитися регулярно та на різних рівнях – від загальнодержавних досліджень до вимірювань на рівні місцевих громад, закладів загальної середньої освіти. Ця система має включати такі компоненти:

- стандартизовані тестування на ключових етапах навчання;
- загальнодержавні моніторинги якості освіти на репрезентативних вибірках;
- локальні моніторинги успішності окремих категорій учнів в опануванні окремими предметами, розділами освітніх програм тощо;
- централізовані онлайн-платформи для вимірювання навчальних втрат і надолуження навчального матеріалу.

Вимірювання рівня навчальних втрат на різних рівнях освіти є першочерговим завданням, без виконання якого неможливо говорити про побудову стратегій їх подолання. Важливо поєднувати різні види і формати оцінювань та забезпечити їх системність. Вимірювання повинні проводитися регулярно та із застосуванням надійних інструментів. Така система дасть змогу відстежити зміни в досягненні учнів на кожному етапі здобуття ними середньої освіти, вчасно виявляти прогалини в знаннях із певних тем та вживати кроки для надолуження цих прогалин [4].

Наступним етапом є компенсація навчальних втрат. Компенсація навчальних втрат залежить від їх обсягу та кількості учнів, які мають такі втрати. Ідеальної стратегії щодо компенсації навчальних втрат не існує: кожен обраний шлях має свої переваги і недоліки. Через це вибір стратегій та прийняття рішень щодо кожного учня/учениці має прийматися індивідуально.

Для подолання освітніх втрат пропонуються такі заходи:

- забезпечити моніторинг результатів навчання з використанням діагностичного інструментарію;

– здійснювати адаптивне гнучке планування, яке б передбачало перерозподіл навчального часу між темами, корегуючи зміст та результати навчання з урахуванням виявлених освітніх втрат;

– створювати методичні системи підтримки індивідуальної освітньої траєкторії учнів шляхом проведення індивідуальних занять, факультативів, консультацій з учнями для усунення прогалин у знаннях із предмета, розробки завдань різних рівнів складності для окремих учнів;

– посилити роботу в частині надання підтримки педагогічним працівникам щодо підвищення кваліфікації та професійного вдосконалення з питань методики роботи в умовах змішаного навчання;

– розробити стратегії адаптації освітнього процесу закладів освіти до роботи під час зміни режимів навчання.

Важливо зазначити, що компенсація навчальних втрат – це комплексне завдання, яке потребує системного підходу та співпраці вчителів, учнів, батьків. Міжнародний досвід показує, що ключовою умовою для мінімізації рівня освітніх втрат під час поновленого навчання є підвищення його ефективності. Для цього необхідно створити відповідну систему, яка має складатися із таких основних структурних компонентів, як планування, мотивація, ініціативність, самоосвіта, оцінювання тощо.

У таких умовах істотним є ініціювання, що матиме за мету розробку чіткої і дієвої стратегії. Для реалізації стратегії компенсації навчальних втрат застосовуються такі підходи:

– надання додаткових завдань для самостійного опрацювання (може бути використано при незначних навчальних втратах окремих учнів та обов'язковим покроковим дистанційним супроводом вчителя);

– проведення індивідуальних та групових консультацій під час канікул, після уроків (це можуть бути короткотривалі за часом зустрічі для подолання навчальних втрат з окремих предметів, розділів, тем тощо);

– адаптація календарно-тематичного планування (ущільнення, узагальнення, перерозподіл навчального часу для додаткового вивчення незасвоєних тем);

– адаптація навчальної програми (розроблення на рівні школи власної навчальної програми з перерозподілом кількості годин та зміни очікуваних результатів навчання);

– застосування технології диференційованого навчання (створення різнорівневих класів або груп учнів у класі);

– розроблення додаткового якісного освітнього контенту, акцентованого на темах, що потребують надолуження;

– методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати (проходження курсів підвищення кваліфікації, участь у відповідних вебінарах, тренінгах тощо);

– посилення шкільної автономії та взаємодії й співпраці вчителів (створення шкільної команди підтримки);

– використання на уроках компетентнісно-діяльнісного підходу (навчання, під час якого відбувається особистісне включення кожного/кожної учня/учениці в процес, коли компоненти навчання ними самими спрямовуються і контролюються).

Для подолання навчальних втрат і розривів та покращення засвоєння учнями знань, умінь і навичок з географії рекомендується використовувати різні методи та прийоми, які зроблять навчання цікавим, захоплюючим, ефективним. Їх можна поділити на такі групи:

– **інтерактивні методи навчання**: проведення дискусій, «мозкових штурмів», рольових ігор, проєктів, використання географічних карт, атласів, глобусів;

– **проблемні методи навчання**: створення проблемних ситуацій, постановка проблемних завдань, організація дослідницької діяльності;

– **інформаційні технології**: використання онлайн-тестів, навчальних відео, інтерактивних карт, 3D-моделей, візуальних матеріалів, онлайн-платформ для навчання, зокрема Google Classroom, Kahoot!, презентацій та інших онлайн-ресурсів;

– **діяльнісні методи навчання**: організація та проведення практичних робіт, досліджень, спостережень, екскурсій;

– **індивідуальний та диференційований підхід до навчання**: врахування індивідуальних особливостей учнів, рівня їхньої підготовки, темпу навчання, інтересів.

Цінними є рекомендації міжнародних організацій щодо вирішення даних проблем, зокрема AEWG, що запропонувала для надолуження навчальних втрат створити й використовувати такі програми:

– **корекційні програми** – програми, що орієнтовані на учнів, які мають значні труднощі в навчанні, ніж їхні однолітки, і стикаються з труднощами щодо опанування навчальних предметів. Такий підхід має більш індивідуалізований характер і є додатковою підтримкою, що надається паралельно, на зміцнення впевненості учнів у своїх силах;

– **програми надолуження навчання** – це короткострокові програми перехідної освіти, призначені для дітей, які активно відвідували школу до переривання процесу навчання. Такі програми надають їм можливість надолужити втрачене через перерву у навчанні, сприяючи їх поверненню до школи й продовженню ними навчання;

– **програми прискореної освіти** – це гнучкі відповідно до віку учнів програми, що дають можливість у стислі терміни засвоїти навчальний матеріал. Це можна зробити за рахунок ущільнення навчальної програми, концентрації на основних компетентностях, уміннях і навичках;

– **адаптаційні програми** – це короткострокові спеціальні підготовчі курси, націлені на підвищення успішності учнів та подолання освітніх втрат [7].

Стратегія подолання освітніх втрат ґрунтується на активності учня/учениці, перетворюючи урок на головний майданчик для їх компенсації.

Сприятливі умови є ключовим чинником результативності в навчанні. Для їх створення необхідно використовувати такі аспекти:

1. Організація на уроці компетентнісно-діяльнісного середовища.

Компетентнісно-діялісне середовище – це середовище, де учні можуть розвивати свої вміння, навички та компетентності, які їм допоможуть подолати навчальні втрати й у майбутньому знадобляться в реальному житті. Замість простого викладу інформації, уроки географії мають перетворюватися на активні майданчики, де учні не лише отримують знання, але й можуть застосувати їх на практиці. Завдяки таким підходам учні формують у собі такі якості, як самостійність, відповідальність, креативність. Навчаються самостійно досліджувати та робити висновки, працювати з інформацією, встановлювати закономірності. Для стимулювання пізнавальної активності та розвитку критичного мислення учнів можна запропонувати їм такі дослідницькі проекти:

- «Інтродуковані види рослин і тварин в Україні: користь чи шкода»;
- «Зміна природних комплексів людиною: причини та наслідки»;
- «Глобальні зміни клімату: зменшіть свій вуглецевий слід»;
- «Корисні копалини України: багатство на віки?»;
- «Вплив клімату на життя населення в різних регіонах України» тощо.

Для кращого розуміння географічних процесів та явищ учням можна запропонувати взяти участь у створенні банку компетентнісно орієнтованих завдань з різних географічних тем, наприклад:

- «Які корисні копалини необхідно використати, щоб побудувати будинок?»;
- «Як організувати безпечний похід в гори?»;
- «Скласти правила поведінки під час ожеледиці»;
- «Розробити туристичний похід по Житомирській області»;
- «Як зміниться життя людей на Землі внаслідок глобального потепління?»;
- «Визначити найкраще місце для вітрового парку в Житомирській області, Україні»;
- «Розробити план дій на випадок стихійного лиха»;
- «Створити план подорожі до іншої країни, враховуючи бюджет, інтереси, час»;
- «Як можна покращити транспортну інфраструктуру нашого міста?»;
- «Яка небезпека очікує кожного, хто рухається непрохідними болотами?»;
- «Чому люди мають більше споживати міжпластові, артезіанські води?»;
- «Чому ґрунт називають особливим природним тілом?»;
- «Як механічний склад ґрунту впливає на його родючість?»;
- «Як визначити тип ґрунту та покращити його родючість?» тощо.

Змінюється роль учня – він стає повноправним суб'єктом навчання, його учасником, що позитивно впливає на мотивацію та підвищує інтерес до пізнання

нового. А результатом є готовність учня/учениці до продуктивної самостійної праці.

2. Впровадження принципів рефлексивної педагогіки. Використання рефлексії на уроках географії допоможе вирішити проблему подолання навчальних втрат. Рефлексивно-освітнє середовище – це підґрунтя для успіху кожного учня/учениці. Тут учні навчаються аналізувати власну діяльність, розглядають альтернативні погляди, ставлять під сумнів найтвердіші переконання. Критично мислять, вміють застосовувати отриману інформацію, переборюють страх і невпевненість, готові до змін, емпатії. Формується стійкість, вміння переборювати труднощі, ставити нові завдання та їх вирішувати. Учні навчаються рефлексії, здобувають досвід співпраці та взаємодопомоги, відчують особисте зростання. Для стимулювання самоаналізу та самооцінювання учнів на уроках географії можна використовувати такі рефлексивні вправи:

- вправи, які передбачають самооцінювання та аналіз власної діяльності: «Сходінки успіху», «Бортовий журнал» тощо;
- вправи, які передбачають обмін думками та співпрацю: «Плюс, мінус, цікаво», «Рефлексивний екран» тощо;
- вправи, які передбачають підсумування та планування: «Квиток на вихід», «Океан успіху», «Рефлексивна мішень» тощо.

3. Формувальне оцінювання як основний інструмент оцінювання навчальних досягнень учнів, що відбувається під час навчання і для навчання. Для того, щоб оцінювання стало формувальним, необхідно створити систему. Має бути організований процес у такий спосіб, щоб спонукати кожного/кожну учня/ученицю бути активним його учасником. У таких умовах ми отримуємо такі переваги: забезпечується ефективний зворотний зв'язок; підвищується активність учнів на уроці; учні стають учасниками процесу навчання; відбувається постійне корегування процесу навчання; підвищується вплив оцінювання на мотивацію та самоствердження учнів; учні навчаються оцінювати свої досягнення; постійно використовується самооцінювання.

Для ефективного оцінювання знань, умінь та навичок учнів на уроках географії можна застосовувати такі вправи та прийоми формувального оцінювання: «П'ять «чому», «Вірю – не вірю», «Знаю – хочу дізнатися – дізнався», «Цеглинки», «Однохвилинне есе», «Незакінчене речення», «Кубик результатів» тощо.

Висновки. Тема освітніх втрат набула широкого резонансу в освітньому середовищі, про що свідчить значна кількість публікацій у фахових журналах та методичних розробках. Ця проблема не обмежується тільки школою – вона має значні наслідки для економіки та суспільства загалом. Освітні втрати негативно впливають на рівень освіченості учнів, що може призвести до зниження їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Тому важливо не лише досліджувати й вимірювати освітні втрати, але й активно шукати ефективні методи їх мінімізації та компенсації. Потрібно розробити та впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на подолання освітніх втрат. Ці заходи мають включати

в себе покращення якості освіти, раннє виявлення та підтримку учнів, які ризикують відстати, та надання їм додаткової підтримки для навчання. Важливо також забезпечити, щоб всі учні, незалежно від обставин, мали доступ до якісної освіти та можливості для розвитку своїх здібностей.

Список використаних джерел та літератури

1. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf (дата звернення: 18.04.2024).
2. Бичко Г. Навчальні втрати: причини, наслідки й шляхи подолання. URL: <https://osvita.ua/school/88921/> (дата звернення: 23.04.2024).
3. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Osvitni_vtraty.pdf (дата звернення: 24.04.2024).
4. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання. Аналітичний матеріал від фахівців УЦОЯО. URL: <https://testportal.gov.ua/navchalni-vtraty-sutnist-prychyny-naslidky-ta-shlyahy-podolannya-analitychnyj-material-vid-fahivtsiv-ukrayinskogo-tsentru-otsinyuvannya-yakosti-osvity/> (дата звернення: 25.04.2024).
5. Освіта України воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (дата звернення: 26.04.2024).
6. Освітні втрати: як учителю їх діагностувати та компенсувати. URL: <https://osvita.ua/school/method/90113/> (дата звернення: 29.04.2024).
7. Рекомендації щодо організації програм з надолуження освітніх втрат / МОН України ; ЮНІСЕФ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/07/31/Unicef.Immidiate.actions.frame.proofreading.ua.1-31.07.2023.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).
8. Щербань П. І. Рефлексивна педагогіка як основний компонент Нової української школи. *Педагогічна Житомирщина*. 2023. № 3. URL: <https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2023/09/5.-%D0%A9%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D1%8C-.pdf> (дата звернення: 01.05.2024).
9. Як компенсувати освітні втрати : рекомендації для органів влади, засновників і директорів закладів освіти (ДСЯО). URL: <https://sqe.gov.ua/yak-kompensuvati-osvitni-vtrati-rek/> (дата звернення: 24.04.2024).